

Viron uutta kielitiedettä

Keele modelleerimise probleeme I, II, III:1, III:2, III:3. Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised, vihik 188, 218, 226, 228, 232. Tartu 1966, 1968, 1969. 221 s., 382 s., 143 s., 210 s., 213 s.

Kun meillä yhä vielä tuhlataan aikaa ja ponnistuksia väittelyyn siitä, mihin generatiivi kielentarkastelutapa tutkimuksen apuvälineenä ei pysty, on Virossa jo kauan sovellettu uutta teoriaa käytäntöön. Muutenkin Virossa on oltu uusien teorioiden omaksumisessa ripeämpiä kuin meillä: strukturalismin fonologisia periaatteita on jo kauan hyödynnetty ja myös glossemaattisia tutkimuksia on julkaistu viime vuosikymmenen alkupuolelta saakka.

Ensimmäisiä Virossa ilmestyneitä transformationaalis-generatiiveja tutkimuksia on Keele modelleerimise probleeme -sarjan (tuonnempana KMP) ensimmäisessä osassa julkaistu Ellen Uuspõldin laaja tutkimus muutamista viron lauseenvastiketyypeistä (Määrusliku *des-*, *mata-*, *nud-* [nuna-] ja *tud-* [tuna-] konstruktioonin struktuur ja tähendus). Uuspõldin mukaan lauseenvastikkeita ei voi määritellä muuten kuin luettelemalla ne, sillä ei-finiittien verbimuotojen avulla muodostettujen konstruktioiden transformointi lauseeksi (esim. *Talve möödudes* nägin teda uuesti. → *Talv möödus.*) ei ole mahdollista *ma-*, *mast-* infiniitivirakenteissa eikä osassa *da-* infiniitivirakenteita. Lisäksi näillä konstruktioilla on yhteisiä piirteitä verbaalinomini-konstruktioiden (esim. *-mine*) kanssa.

Konstruktioita, jotka sisältävät predikaattineksuksen,¹ Uuspõld nimittää *i t s e n ä i s i k s i des-*, *mata-*, *nud-* ja *tud-* konstruktioiksi. Näiden subjektiaines, joka on genetiivissä *des-* ja *mata-* konstruktioissa ja nominatiivissä *nud-* konstruktioissa, voidaan transformoida yksinkertaisen lauseen subjektiksi:

- (1) *Talve möödudes* . . . → *Talv möödus.*
- (2) *Kellegi märkamata* . . . → *Keegi ei mär-*

ganud.

- (3) *Etendus lõppenud*, algab tunglemine garderoobis. → *Etendus on lõppenud.*

Näissä itsenäisissä konstruktioissa ei voi esiintyä objektia, vaikka verbi olisikin transitiivi.

Passiivisen *tud-* konstruktion nominatiivissa oleva nominiaaines tai sitä vastaava voidaan transformoida yksinkertaisen lauseen subjektiksi:

- (4) *Traktor parandatud*, sõitis Andres põlule. → *Traktor oli parandatud.*

Sama operaatio on mahdollinen myös aktiivissa, jossa subjektiaines on joko genetiivissä tai elatiivissa:

- (5) *Edust innustatud*, alustas teadlane uut katset. → *Edu oli (teadlast) innustanud.*

Sana *teadlast* ilmaisee tässä lauseen suhdetta konstruktion ulkopuoliseen virkkeen osaan. Myöskään *tud-* konstruktiossa ei voi esiintyä objektia: yleensä kaikkiin ko. lauseenvastiketyyppeihin pätee se huomio, että objekti ja subjekti ovat toisensa poissulkevia.

Epäitsenäisissä lauseenvastiketyypeissä voi transformoidun lauseen subjekti olla päälauseen subjekti:

- (6) *Ta istus diivanil raamatut lugedes.* → *Ta luges raamatut.*

Vastoin normatiivin kieliopin sääntöjä voivat muutkin komponentit tulla kysymykseen:

- (7) *Raamatut lugedes* oli $\left\{ \begin{array}{l} ta \\ tal \end{array} \right\}$ nägu mõtlik. → *Ta luges raamatut.*

- (8) *Ta* oli üksiku jäänud, kuid *raamatut lugedes* möödus aeg kiiresti. → *Ta luges raamatut.* (Ei: **Aeg luges raamatut.*)

Konstruktion persoonallisuus tai persoonattomuus ei riipu päälauseen persoonallisuudesta tai persoonattomuudesta, vaan ns. dominantin substantiivin (tai tätä vastaavan pronominin) läsnäolosta:

- (9) *Raamatut lugedes* tekkis mõningaid küsimusi. → *Loetti raamatut.*

- (10) *Seda raamatut lugedes* tuleb *tal* mõelda. → *Ta* loeb *sedra* raamatut.

¹ Predikaattineksus (viroksi *predikaatusseos*, englanniksi *predicativity nexus*) sisältää verbiaineksen lisäksi myös subjektin.

- (11) Seda raamatut lugedes tuleb mõelda.
→ Loetakse seda raamatut.

Poikkeuksia tästä säännöstä ovat ainoastaan jotkin stereotyyppiset tapaukset kuten

- (12) *Selle järgi otsustades* oli raamat huvitav. (Ei: → *Raamat otsustas selle järgi.)

Uuspöld jakaa kyseiset konstruktiot transformaatioanalyyisin avulla kolmeen merkitystyyppiin:

1. Tyyppi, jolla ei ole itsenäistä merkitystä. Transformoidut lauseet alkavat tällöin konjunktiolla *kui*, *et*, *kuigi* ja *kusjuures*:

- (13) *Kooli lõpetanud*, söitis Peeter maale. → *Kui* Peeter oli kooli lõpetanud, söitis ta maale.

2. Tyyppi, jolla on itsenäinen merkitys. Näille konstruktiolle ei ole samanmerkityksistä transformoitua vastinetta. Lähimmäksi tulevat virkkeiden osalauseet, jotka alkavat konjunktiolla *ja*, *kuid*, *kusjuures*, *ni* *et*, *nagu*:

- (14) *Käed välja sirutatud*, ruttas onu külalitele vastu. → Onu ruttas külalitele vastu *ja* ta käed oli välja sirutatud.

3. Monimerkityksinen tyyppi. Tämä voidaan transformoida kahdeksi erilaiseksi lauseeksi, jolloin vaihtoehtoisia ovat seuraavat konjunktiot: *ja* ~ *kui*, *ja* ~ *et*, *ja* ~ *kusjuures*, *ja* ~ *ilma et*, *kuid* ~ *kuigi*, *ja* ~ *nagu*, *kui* ~ *ni et*:

- (15) *Uuest teoriast vaimustatud*, tahtsime seda kohe praktikas proovida. → Olime uuest teoriast vaimustatud *ja* tahtsime . . . *Et* olime uuest teoriast vaimustatud, tahtsime . . .

Kaiken kaikkiaan konstruktiota on 54 eri tyyppiä niiden transformoitavuuden mukaan: 17 tyypissä on vain yksi jäsen, jolla ei ole samanmerkityksisiä variantteja.

Vaikka Uuspöldin metodi (lähinnä samaa kuin Z. Harrisin artikkelissa *Discourse Analysis* esittävä [Language 28]) onkin generatiivin syntaksin teorian riipeän edistymisen vuoksi jo jonkin verran vanhentunut, on tutkimuksella perusana-

lyysinä jatkuvasti merkitystä. Vastaavia tutkimuksia tarvittaisiin meilläkin.

KMP:n ensimmäisessä niteessä on myös Haldur Öimin viron verbien *minema*, *jääma*, *hakkama* ja *muutuma* erilaisten merkitysten analyysi (Polüseemiliste sõnade tähenduste eristamisest), joka perustuu siihen, että sanojen eri merkitykset esiintyvät erilaisissa lauseympäristöissä. Lauseista erotetaan tutkittavan sanan sisältävä syntaktinen kokonaisuus, joka analysoidaan lähinnä morfologisesti distributiokaavoihin. Nämä taas alistetaan transformaatioanalyyysiin, joka jakaa ne joukoksi alatyyppejä, jotka heijastavat tutkittavan sanan erilaisia leksikaaleja merkityksiä. Metodin on varhaistransformationalistiselta pohjalta kehittänyt neuvostoliittolainen tutkija J. D. Apresjan (O ponjatjah i metodah strukturnoj leksikologii. — Problemy strukturnoj lingvistiki. Moskva 1962, s. 141—162). Kuten Öim huomauttaa, eräissä tapauksissa tällä metodilla ei pystytä erittelemään selviäkään merkityseroja, esim. lauseen

- (16) Ta jääb kõhnaks, kahta merkitystä (1. Hän jää laihaksi, 2. Hän laihtuu.) ei voi erottaa toisistaan. (Nähtävästi analyyisin lievä mutkistaminen auttaa: Öim ei nimittäin ota huomioon lauseiden valinnaisia elementtejä, vaan jättää ne tahallaan analyyisin ulkopuolelle. Kuitenkin juuri tässä tapauksessa valinnaiset elementit auttavat merkitysten erottamisessa, onhan selvää, että esim. lauseen

- (17) Ta jääb surmani kõhnaks. on ainoastaan mainituista kahdesta vaihtoehdosta vain ensimmäinen merkitys, kun taas lauseella

- (18) Ta jääb suvel kõhnaks. on vain toisen vaihtoehdon merkitys.)

KMP:n toisessa niteessä on siinäkin kaksi tutkielmaa, joista ensimmäinen on Tiit-Rein Viitson äänisvepsän fonologismorfologinen kuvaus (Äänisvepsa murde väljendustasandi kirjeldus), joka käsittää kaiken kaikkiaan lähes 300 sivua mainioine englannin- ja venäjänkielisin referaateineen. Glossematiikka, jonka avulla

Viitso aihettaan tarkastelee, on vaikeasti lähestyttävissä, ja siitä syystä tutkimuksen alussa on erinomainen johdatus glossematiikan salaisuuksiin (pituus n. 80 sivua). Tutkimuksen tulokset on koottu sivuille 217—222. Äänisvepsän morfofonologisessa kuvauksessa tarvitaan Viitson mukaan 13 konsonanttimorfoneemia (|P, T, K, S, Š, M, N, L, R, V, J, X, H|) sekä enintään kahdeksan vokaalimorfoneemia (|I, E, Ü, Ö, Ä, U, O, A|), joista |Ö| ehkä lopullisessa deskriptiossa osoittautuu tarpeettomaksi. Konsonantifoneemien distribuutio on esitetty kuudessa taulukossa. Koska venäläisillä lainasanoilla ja yleensä venäjän kielellä on ollut voimakas vaikutus vepsän kieleen, on Viitso vertaillut keskenään myös vepsän ja venäjän fonologista systeemiä. Tutkimukseen liittyy vielä glossematiikan termien luettelo englanninkielisine vastineineen.

Toisena kirjoituksena tässä nitessä on monitaitoisen Jaan Kaplinskin tutkimus viron sanaliittojen ja yhdyssanojen generaatiosta (Liitsõna moodustamise tüübid eesti keeles). Tutkimuksen mallina on ollut R. B. Leesin »The Grammar of English Nominalizations» (Baltimore 1960). Erilaisia tyyppejä Kaplinski erottaa 49, ja kaikki nämä voidaan tuottaa esitetyillä transformaatioilla (muutamia poikkeuksellisia adjektiivieja lukuun ottamatta). Määreosan sijamuoto (nominatiivi tai genetiivi) voidaan päätellä yksinkertai-

sin säännöin muissa paitsi kolmessa tyyppissä, jotka eivät yleensä ole produktiivieja.

Kaplinski osoittaa myös heikon kohdan käyttämässään viitekehyksessä: vaikka lause

(19) Ta on minu poja tapja.

voidaan transformaatioteitse johtaa lauseesta

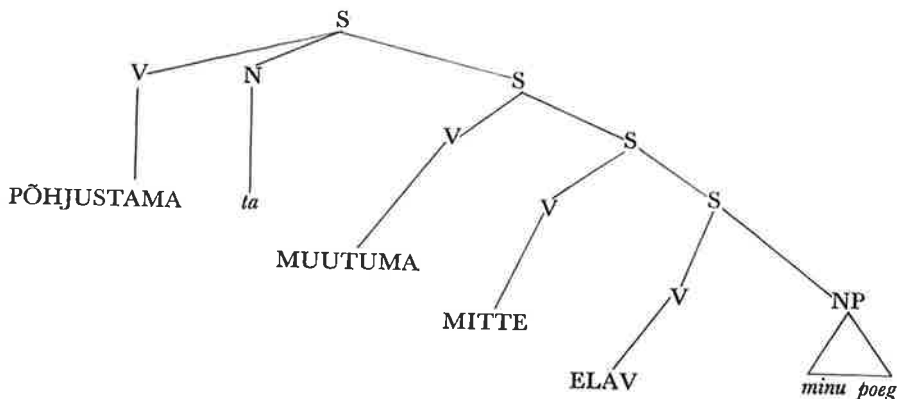
(20) Ta tappis minu poja,
ei aivan vastaavanrakenteista lausetta

(21) Ta on minu poja mõrtsukas.

voida johtaa mistään objektin sisältävästä lauseesta. Kaplinski ehdottaa tämän heikkouden korjaamiseksi jonkinlaisia substituitiosääntöjä, jotka edellisessä tapauksessa (19) korvaisivat sanan *tapja* sanalla *mõrtsukas*. (Ratkaisu on tietysti epäesteettinen. Generatiivin syntaksintutkimuksen nykyisessä vaiheessa ei enää tarvitse turvautua tällaiseen menettelyyn. Nykyisen teorian mukaan lauseen derivaatio on hyvin pitkälle semanttisin elementein ope-roivaa, ja sanastoyksiköt lisätään vasta suhteellisen myöhäisessä vaiheessa. Kuvan 1 mukaista syvärakenteesta voidaan erilaisin transformaatioin johtaa ainakin seuraavat lauseet [tyylilajista, presuppositioista ja muusta kontekstista riippuen]):

(22) Ta põhjustas selle, et minu poeg muutus mitteelavaks.

(23) Ta põhjustas selle, et minu poeg muutus elutuks.

Kuva 1.

- (24) Ta põhjustas selle, et minu poeg muutus surnuks.
 (25) Ta põhjustas minu poja suremise.
 (26) Ta põhjustas minu poja surma.
 (27) Ta tappis minu poja.
 (28) Ta mõrvas minu poja.
 (29) Ta on minu poja surnuks muutmise põhjustaja.
 (30) Ta on minu poja suremise põhjustaja.
 (31) Ta on minu poja surma põhjustaja.
 (32) Ta on minu poja tapja.
 (33) Ta on minu poja mõrvar.
 (34) Ta on minu poja mõrtsukas.²

Substituutiosääntöjä ei enää tarvita. KMP:n kolmas osa käsittää kolme nide: se sisältää Virossa pidetyn yleisneuvostoliittolaisen generatiivin kieliopin konferenssin esitelmät. Ensimmäisessä niteessä on matemaattista kielitiedettä ja semantiikkaa käsitteleviä artikkeleita (mm. Tiit-Rein Viitson kieliopillisuuden ongelmaa käsittelevä kirjoitus sekä I. Tullin ja M. Tombakin esitelmä induktiivisten määrittelyiden perusominaisuuksista ja niiden suhteesta generatiiveihin systeemeihin). Toisessa ja kolmannessa niteessä taas on aidommin lingvistisiä artikkeleita: Huno Rätsepan esitys eräiden viron verbien rektiosuhteista ja niiden kuvaamisesta generatiivissa kieliopissa. Rätsepan esittelyn kohteena on lähinnä objektin sijan määräytyminen sitä hallitsevan verbin mukaan. Joissakin tapauksissahan objektin sija määräytyy lauseen rakenteen mukaan:

- (35) Ost uus raamat!
 (36) Poiss ostis uue raamatu.
 (37) Poiss ei ostnud uut raamatut.
 Joissakin tapauksissa verbiä voidaan käyttää pelkän partitiivobjektin kera:
 (38) Emba last!
 (39) Ema embas last.

Mutta objektifraasi voi olla myös muissa sijoissa:

- (40) Laps kiindus koerasse.
 (41) Üliõpilane lepis voodikohaga jne.

Joskus objektiin liittyvät ainekset voivat muuttaa verbin rektiosuhteita:

- (42) Peeter hoidis saladust.
 mutta
 (43) Peeter hoidis saladuse endale.

Tavallisesti objektiin liitetyt ainekset, jotka muuttavat lauseen aspektin perfektiviseksi, aiheuttavat myös objektin muuttumisen taivutukseltaan määräiseksi. Tällaiset aspektisuhteet on otettava huomioon viron transformaatioäännöstöä ja semanttista kuvausta luotaessa.

Ellen Uuspõldin artikkeli viron *des*-lauseenvastukkeista tarkastelee muodostusrajoituksia. Mm. seuraava lause on epäkieliopillinen:

- (44) A kuulates ettekannet, Saabus B Käärikule.

Lauseessa on rikottu sääntöä, joka määrää, että transitivisen *des*-konstruktion subjektin tulee olla sama kuin sen lauseen subjekti, johon konstruktio liittyy. Tämän seikan kuvaamiseksi Uuspõld ehdottaa peruskomponenttiin sääntöä, joka tuottaisi predikaattifraasista primaarin predikaatin rinnalle myös sekundaarin, joka edelleen spesifioitaisiin lauseeksi, josta määrähdoin päädyttäisiin *des*-konstruktion.

Mati Erelt taas käsittelee adjektiivien komparaatiota semanttiselta kannalta. Paitsi morfologisesti komparatiiveja konstruktioita kuten

- (45) Jüri on pikem kui Pecter.
 on Ereltin mukaan myös seuraavanlaiset konstruktiot:
 (46) Jüri on pikk,
 joissa ei varsinaista komparatiivin tunnusta ole, katsottava syvärakenteeltaan komparatiiveiksi, tapahtuuhan niissäkin itse asiassa vertailua: lause (46) merkitsee varsinaisesti, että Jüri on keskimittaista pitempi.

Mittayksiköihin verrattaessa on myös kyse komparatiivista, joka voi realisoitua esim. sanana *üle*:

- (47) Jüri on üle 2 m pikk,
 jonka parafrasina voidaan käyttää lausetta (48):

² Kiitän lehtori Ago Künnapia avusta lauseiden laatimisessa.

(48) Jüri on pikem kui 2 m.

Ereltin tutkimukset kattavat vasta murto-osan aste-erojen ilmaistamisen ongelmasta, jonka selvittäminen on paitsi viron kielen kannalta tärkeää, myös yleisen kielitieteen kannalta erittäin tärkeitä.

Haldur Öimin esitelmä käsittelee syvärakenteen sanastoluokkia etupäässä Fillmoren kehittämän sijakieliopin kannalta. Aihe on laaja ja Öimin näkemykset mielenkiintoisia, mutta niihin ei ole tässä tilaisuutta puuttua lähemmin.

Kolmannen osan kolmannen niteen loppuun on painettu generatiivin kieliopin sanasto, joka on laadittu saksalaisen E. Langin käsikirjoituksen pohjalta. Hakusanat ovat englanninkielisiä, ja niille on annettu saksan-, venäjän- ja vironkieliset vastineet.

Keele modelleerimise probleeme on Viron uuden kielitieteen mainio foorumi ja hyvä tiedotusväline. Sen kirjoitukset ovat korkeatasoisia ja aiheet käsittelymetodeineen keskeisiä ja ajankohtaisia, mutta samalla myös arvonsa perustutkimuksena säilyttäviä. Hyvälle alulle sopii siis toivoa yhtä hyvää ja ennen kaikkea mahdollisimman pitkää ja laajaa jatkoa.

Pekka Sammallahti

Yleistajuinen johdatus kielen struktuuriin

BANGT SIGURD *Språkstruktur*. Den moderna språkforskningens metoder och problemställningar. Wahlström & Widstrand, Stockholm 1967. 152 s.

Lundin yliopiston pohjoismaisen filologian dosentin Bengt Sigurdin teos *Språkstruktur* on helppotajuinen joskin suppea yleisesitys monista modernin kielentutkimuksen keskeiskysymyksistä. Teos ei vaadi erityisiä yleiskielitieteellisiä ennakkotietoja, joten se sopii hyvin opas-kirjaksi opintojensa alkuvaiheissa olevalle

opiskelijalle tai kielen rakenteesta ja kielellisten ilmiöiden luonteesta kiinnostuneelle asianharrastajalle. Myös äidinkielenopettajille teos on virkeitä antava.

Tekijä on tietoisesti halunnut pysyä vain kielen synkroniseen puoleen kuuluvien kysymysten parissa. Teos ei siis yrittäkään antaa kokonaiskuvaa tämänhetkisen kielentutkimuksen tehtävistä, menetelmistä ja ongelmista. Sen sijaan siitä käy havainnollisesti ilmi, miten tärkeä merkitys kielen synkronisella tutkimuksella on niin käytännöllisten tarkoitusten kuin teoreettisen tiedonhalunkin kannalta; mainittakoon vain kielen rakenteen tuntemisen merkitys käytännön kielenhuollolle, kieli- ja tyyliäidon opettamiselle (tähän liittyy myös esim. kielen luettavuuden lisääminen), joukkoviestintien edelleenkehittelylle, ihmisen aivo- ja hermomekanismien tutkimukselle jne., puhumattakaan siitä merkityksestä, mikä synkronisella tutkimuksella on historiioivalle tutkimukselle.

Sigurd tyytyy esittämään joukon keskeisiä tutkimusongelmia ja viittaa tulosten soveltamismahdollisuuksiin; itse tutkimusmetodien yksityiskohtia hän ei käsittele enempää kuin kunkin teoreettisen suuntauksen pääperiaatteiden ymmärtämiseksi on tarpeen.

Teos käsittää yhdeksän lukua. Näistä kaksi ensimmäistä ovat johdattelevia ja käsittelevät yleisesti kielentutkimusta ja sen suhdetta muihin tieteenaloihin sekä kieltä ja sen suhdetta ympäröivään todellisuuteen (lähinnä Sapirin—Whorfin hypoteesin perusteella). Kolme seuraavaa lukua sisältävät katsauksen fonetiikkaan, morfologiaan ja syntaksiin. Neljä viimeistä ja lukijan kannalta antoisinta lukua on omistettu generatiiville kieliopille, psykolingvistiikalle, kielelle sosiaalisena ilmiönä sekä matemaattis-kvantitatiiville kielentutkimukselle.

Vaikka teos on sävyllään esittelevä, eri tutkimussuuntien pääperiaatteita ja tavoitteita tarkasteleva, on tekijä myös osoittanut eräitä etenkin taksonomiseen strukturalismiin sisältyviä heikkouksia (näin